

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

1922-ben az Unitárius Lelkészkör a liturgia reformjával foglalkozni kezdett. Bizottságot küldött ki tervezet készítésére. A tervezet előadója Keresztesi Dénes 1925-ben így ír: „Ismételten hangsúlyozzuk, hogy korántsem a mindenáron újítás vágya vagy pláne felforgatási tendencia, hanem csak a célszerűség vezettet a tervezetben kontemplált módozatokra. Az a gondolat, hogy céltudatos, egységes rendszerrel eredményesebben munkálhatjuk hitéletünk felendítését. Jelszavunk az apostol buzdítása: „Mindenek ékesen és szép renddel legyenek.“

A tervezethez egyházköreink hozzá szóltak. A beérkezett véleményeket Keresztesi, mint előadó figyelembe vette, felhasználta s az újított tervet a püspök einöklete alatt egy bizottság átvizsgálta, módosította, de olyan megállapodásra nem jutott, amellyel nyugodtan mehettünk volna a véglegesítő tárgyalásra. Eközben más egyházakban is voltak reformtörekvések, készült reform is, de a tapasztalat azt mutatta, hogy némelyek igen messze mennének, mások meg túlzottan tartozkodók. A tárgyalások és elmélkedések arra indítottak, hogy liturgiánk fejlődését közelebbi tanulmány alá vegyem.

A Keresztény Magvető hasábjain szándékozom bemutatni az elért eredményt. Rendkívül érdekes és sok tekintetben irányt jelző. Hiszem, hogy a reformra is, az eszme fejlődésére is jótékony hatása lesz. A következő címek alatt foglalom össze:

- I. Bevezetés.
- II. Istentisztelet.
- III. Keresztelés.
- IV. Esketés.
- V. Urvacsora.
- VI. Ekklésia követés.
- VII. B tegek látogatása.
- VIII. Vasárnap megünneplése, templomozás és templomi szokások, harangozás.
- IX. Éneklés és énekeskönyv.
- X. Temetés.

- XI. Pap- és mester-választás stb.
- XII. Öltözködés és más szokások.
- XIII. Fölszentelés, konfirmálás.
- XIV. Bérfizetés.
- XV. Vasárnapi iskolázás.

Legkomplikáltabb a keresztelés kérdése s historiatlag legérdekesebb is. Ez okozott legtöbb bajt egyházunkban.

A szertartások revideált alakját is jó lesz először a Keresztény Magvető útján ismertetni meg, hogy világiak is lássák.

Bevezetés.

A világnak nincsen semmi oka azok ellen támadni, kik a különböző tévedésekből eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradnak.

Dávid Ferenc.

A Krisztianussá (kereszténnyé) levésnek az volt eredeti és egyedüli feltétele, hogy kövessék Jézus Krisztust. Ezt a feltételt Jézus azzal vezette be, hogy maga is részt vett a megtérés keresztségében. Az unitáriusok is gyakorolták a keresztelést, de minden vitán felül áll, hogy az unitárius vallás előkészítői a hitre és nem a cselekedetre fordítottak főfigyelmet. Inkább követték Pál apostolt, mint Jakabot, inkább ragaszkodtak az imádkozó Jézushoz, mint a mellét verő farizeushoz s mindig boldog megelégedésben ringatták lelküket, valahányszor szabadon imádhatták Istenüket „lélekben és igazságban“.

De ez csak a felsőbbrendű, a köznapiságon felül álló és lélek szerint élő hívő privilegiuma. Aki a sokaságot akarja fölébreszteni és fölemelni, annak olyan eszközökhöz is folyamodnia kell, melyek „e világból valók“. Alulról, a napi élet, a közszükséglet, a szokás köréből kell ható eszközöket keresnie.

Az első keresztényeknek az áldozati bárány helyett a szent vendégség edelét és italát kellett magukkal vinni. Nem volt elégséges az imádkozás, sem az „írás“ olvasása.

Jézus nagyon óvatos volt, nehogy eltörölje a szokás szentesséte közéleti fogásokat, melyek hozzá tartoznak nemcsak a törvényszerinti élethez, hanem a hithez is. A hit üdvösséget ígér s akár hisz a sedduceus a földöntuli életben, akár nem, de követőjét csak az elégíti ki, ami holnapra is biztosít valamit. Aki, vagy ami,

megvédi a gonosz, a sátán, az ördög s annak számtalan fajzati ellen, az számíthat tőle áldozatot, engedelmisséget, tiszteletet s végül hitet.

A legtisztább istenhit is körül van véve a testi emberhez tartozó vonatkozásokkal. Érthető, hogy Jézus mindig olyan esetben gerjedt haragra, — amit én szent haragnak minősítek, — midőn azt tapasztalta, hogy a szentet az ebek elébe dobják.

Később a reformátort is az gerjesztette haragra, ha az égit, az istenit a földivel látta fölcserélve. A lényegét a formával. Dávid Ferencet csak az értheti meg s hasonlóan az unitáriust is, aki elméjében tartja, hogy ő a szentet, az istenit, a „nem e világból való” kereste s ezt akarta kincsévé tenni „a szegény-gazdagoknak”.

Ezt fejezi ki midőn így szól:

„Az Isten templomának épülésére egyszerűen és röviden akartuk megmutatni, miképen a pokolbeli ördög az antikrisztus által meghomályosította az Istennek igaz tudományát és lassan-lassan miképpen vett erőt és felépítést”.

„Hálát adunk Istennek, ki minket naponként az emberi vélekedésektől megszabadít és az ő fiának, a Krisztusnak országába beviszen”.

„A mi *lelkiismeretünk* bizonyossága vigasztal minket, hogy a mi ellenségeink önmagokban megszégyenülnek, holott nem Istennek igéivel, hanem szidalommal vetélkednek velünk s oly dolgokat hintetnek felőlünk, miket még álmunkban sem láttunk, nemhogy tanítottunk volna”.

„Noha nekünk is (mostan) sok bosszúságot és szidalmat kell elszenvednünk, de mindazáltal nem hagy e nyavalyában a mi Istenünk, hanem megszabadít az Antikrisztus lelki rabságától”.

Bizonyos, hogy Dávid és utódai a tiszta igazságot akarták napfényre hozni a hitben, a tudásban és a cselekvésben.

Ha visszaesések, ha szélsőségekbe átcsapások, ha visszatérések, ha ellankadások mutatkoznak e hosszú pályán, rendesen arra vezethetők vissza, hogy a lélek szabad szárnyalása mindig meg volt kötve, vagy természetes és rendes útjáról le volt zökkenve.

Mégis s talán éppen ezért érdemes tanulmányozni. Nem a vak véletlen játéka, ha a hit olykor kitér saját lelkéből s ha élethez nem juthat, választja a halált vagy az ennek megfelelő lemondást, kétségbeesést, nembánomságot. Nem csodálhatjuk a katólikus

és református fejedelemség alatt élő unitáriust, kinek egyik felől új meg új szabadságot ígér a törvény, de másfelől védelmet nyújt azoknak, akik saját hitének tételeit béklyóvá kovácsolják a törvényes védelem örve alatt.

Az önkénnyel alkalmazott hatalom megfosztja Dávid Ferenccet attól, hogy népéhez kimenvén, tanítsa őket, sőt még saját kolozsvári szószékét is elzárja előle. Biztosítani igéri hitének fő tételeit Istenről, Krisztusról és a Szentlélekről, de ugyanazt felhasználja a tovább haladás megakadályozására. Gátat állít elébe és megtiltja, hogy ezek szerint imádhassa Istenét, és magyarázhassa Jézusnak, a Krisztusnak tanítását.

Akinek némi rosszindulat, vagy felületes elgondolás vezeti ítélkezését, hibának és kárhozatosnak minősíti, ha az igaz unitárius hitét lelkiismerete szent sugallatával tápiálja és a betű rabigájától szabadulni igyekszik.

Minket szomorú elgondolásra indít, de a bölcs belátás mindig észre veszi, hogy az a végére mehetetlen önvédelem, melyet az unitárius 360 esztendő alatt kiizzadt, tevőleges építő erőképpen alkalmazva dicsőséget szerzett volna nemcsak egy kis nemzetnek, hanem az emberiségnek is.

Igy kényszerül rejtekhelyet keresni a hit s így kényszerül időtlen, erőltetett, beteges formákat találni ki az élniakarás ösztöne.

Ez annál megokoltabb, mivel az erdélyi törvények kifejezetten fölhatalmazták a négy recepta religio tagjait „a reformálásra“. Az ekklesia direktiókban és ritusokban (pedig) reformálniok vagy variálniok az ekklesiáknak eleitől fogva szabados volt, mely keresztényi szabadság ezután is el nem rekesztetik és tiltatik, de úgy, mint más keresztény országokban s ez miénkben is éltenek és élnek mostan is; tudniillik, hogy in minoribus és amelyek csak az egyházi rendeket illetik, maguk az egyházi rendeket is concludálhatnak és constituiókát csinálhatnak, de azokat is közönséges, generális gyűléseken.

. . . „in externis retribus, directioneque ecclesiastica lehessen a reformatio vagy variatio (semmiben meg nem illetvén a hitnek és vallásnak fundamentumában és articulusaiban való dolgokat).

Minden törvény jósága és értéke az alkalmazástól és a végrehajtástól függ. Az erdélyi törvényekben bőven van olyan pont, mondat vagy szó, amelyet lehetett az unitáriusok ellen fölhasználni.

Hogy milyen volt a XVII-ik száz első felében a szándék, azt

lehet jónak mondani, de az alkalmazás egészen rosszra változtatta. Mert nem az unitárius vallás védelme, erősítése, hatalomba segítése volt a főcél, hanem gyengítése.

Dávid Ferenc elítéltetése még olyan közeli dolog volt, hogy azzal nemcsak fenyegetni lehetett, de egyben alapot is találni benne hasonló elbánásra. Lám, Básta idejében könnyen lehetett végezni 30—40 kiváló unitáriussal politikai okból, mert Székely Mózes fejedelem hívei voltak. Azután is el lehetett bánni az unitáriusokkal, mert a szombatosság nincs törvénnyel védve, az unitáriusok a szombatosokkal egyenlők, „ha az Ur Jézus Krisztust nem invocálják, nem adorálják, mint Istent“.

Az invokálás, segítségül hívás és adorálás liturgiális kérdése mellett meg kell állnunk, mert az unitárius hitéletnek ez a követelés s egyben törvényes intézkedés ártott legtöbbet. E miatt ítélték el Dávid Ferencet, ezt erőszakolták az unitáriusra meg-meg ujuló fogásokkal.

Az unitárius a szentírásra és az apostoli hitformára építette hitét és vallását. Hitének tárgya, alfája és omegája Isten s ebben egyezett nemcsak az ó- és újtestamentum tanításával, hanem az egész keresztény hit alapjával is, mert minden credo és minden tan az Istent vallja mindenekben mindennek. Eltérés csak azzal kezdődik, hogy Isten, mint Atya, istenségéből, világot teremtő, megtartó és igazgató erejéből és hatalmából mennyit bocsátott át a Fiunak, Jézus Krisztusnak. A további, hogy Jézus mennyiben Krisztus, tehát Messiás, mennyiben imádandó, tehát a világteremtésétől kezdve meglevő Isten, másodrendű kérdés s ezen nem változtat az sem, hogy a hitviták nagy tömege azt állította előtérbe s ezzel keserítette meg a hívő és gondolkodó nagy lelkek életét.

A reformáció korszaka úgy indult meg, hogy a Krisztus-isten-sége és az ezzel együtt álló vagy eső háromságant alapjában megtörte, mert a reformot tápláló biblia ugyanis, mint isteni kijelentés: tudományos és kritikai szemlélet tárgya lett. Az egyedül hiteles latin szöveg helyébe állította Erasmus a görögöt s ez lényegesen különbözött a latin (Vulgata) szövegtől. Ebből készült a német és több más fordítás. Legfeltűnőbb volt a János levele 5-ik része 7-ik versének kihagyása: „mert hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek a mennyben, az Atya, az ige és a szentlélek és ez a három egy“.

Erasmus azzal igazolta a kihagyást, hogy a legrégebb kéz-

iratokból hiányzott. „Ez a szöveg nem volt meg sem a görögöknél, sem a latinoknál. Az ilyen eljárás nemhogy erősitené, sőt compromittálja a hitet. Sokkal jobb arra irányitnunk kegyes tanulmányainkat, hogy Istenhez hasonlók lenni igyekezzünk, ahelyett, hogy indiscret vitatkozást folytassunk olyan szándékkal, hogy a Fiu miben különbözik az Atyától s a Szentlélek miben különbözik a más kettőtől“.

Nemcsak Easmus s a sweziak, hanem az erdélyiek s Dávid Ferenc is felhasználták ezt a kéznél fekvő és döntő bizonyítékot hitök megerősítésére.

A trinitárizmus akkor is állandó veszedelemben forgott, mikor a hitjavítók az apostoli hitre támaszkodtak, mert a biblia tanítását Istenről, Jézusról és a Szentlélekről egybefoglalva tovább adják. Az apostoli hitforma (credo) még a legmesterkétebb és kibővített formában sem beszél Jézus Krisztus vagy a szentlélek istenségéről, annál kevésbbé háromszemélyü egy Istenről. Dávid Ferenc a credot azért helyezte a szentírás mellé, mert apostoli eredetűnek tartotta. Hogy ő is túlment rajta, midőn Krisztust Isten jelzővel is megkülönböztette, a bibliához ragaszkodásnak szolgál példáját adta, mert a tekintély korában tekintélyre kellett támaszkodni s a szentírásnál nagyobbbat és teljesebbet nem találhatott, akkor, mikor minden erővel a földi, a csinált, az emberek által mesterségesen formált tekintélyek ellen folyt a reformáció egész harca.

Mégis átlátták, hogy tekintélyre van szü ség a tekintéllyel szemben. Istenben találják meg a legfőbbet, a mindenekben mindent.

Csak a lelki életet élő, az extasisban mozgó ember hiszi el, hogy ő Isten közelében van és az ő szent akaratát teljesíti. Innen származik az az erős individualizmus, amely túl emeli őt a testi léttel együtt járó akadályokon és szenvedéseken.

A reformot akarók és a reformot vivők között gyakran abból származik ellentét, hogy valakinek a temperamentuma mérsékelt-e vagy nem. A protestáns reformátorok a túlzásba átcsapástól féltökben megkötik saját kezök.

Mérhetetlen sok bajt és keserüséget szült a Blandrata és Dávid közötti ellentét nemcsak e két nagy férü között, hanem a későbbi unitáriusok között is, mert mindig voltak haladni kívánók és voltak tartózkodók. A napi helyzet az utóbbiakat, a későbbi jövő az előbbieket igazolta. Ilyenek nélkül az emberiség haladása soha sem valósult volna meg.

A külső egyház mindig conservatívnak, maradinak látszik, pedig egyes híveinek tekintélyes száma haladásra vágyik és azért harcol.

Az a visszapillantás, melyben az unitárius hitnek a szertartásokban megnyilvánulását fogjuk feltárni, élénken igazolja a hit-eszmének a hitformákkal való örökös harcát. Mi nagy örömmel foglalkozunk velök, mert minden változata élet jele és a külső környezet mutatója. De egyben föltárja a néplélek szerepét is. Mutatja a kölcsönös hatást. Mutatja különösen azt is, hogy népünk mennyire konzervatív.

Bármennyire igyekeztünk kideríteni az eltéréseket, fölfedni a vidéki és a helyenkénti sajátosságokat, még mindig lehet és van is több jellegzetes szokás és eljárás, mert népünk szeret alkalmazkodni a szomszédokhoz, szereti a mutatós, ceremóniás fogásokat. Ennek kiváló bizonyossága volt régebben a korondi, most a homoródi búcsu. Egyik sem volt több egy kedves társas kirándulásnál, mulatozásnál és egy egy jó szónoki beszéd meghallgatásánál, de mert mások búcsura jártak, ők is rendeztek „unitárius búcsut“.

Ehhez hasonló az ó-év elbúcsúztatása s az újév köszöntése. A karácsonyi bethlehemesdi és a husvéti öntözés. Mindeniknek ősrégi forrása van s minthogy a nép maga rendezi, ragaszkodik hozzá s örömet leli benne, nem törődve a gyakori káros túlzásokkal. A lakodalmakkal kapcsolatban olyan gyakorlatok voltak s néha most is mutatkoznak, melyek a népnek sok örömet és jó időtöltést szereztek. Itt mutatkozott népünknek költői és szónoki tehetsége, mert az ünnepélyen kezdetétől végéig számtalan alkalmat kaptak verses és más felköszöntésre.

A hagyományok és misztikus öszszokások leküzdése sok munkát okozott és erős szabályok alkalmazására kényszerítette egyházunkat.

A hittani és dogmai fogalmak és rendszerek hullámozásának és kifejlődésének fölötte érdekes kérdései kívül esnek jelen célunk keretén. Ezzel amúgy is gyakran foglalkoztak írónk. De mégis mindig észlelni fogjuk milyen messze haladtak a külső formák legyőzésében, a lélek szerinti tiszta és benső hit megélésében. A protestáns reformáció puritánizmusa rengeteg sok külső jelét törölte el az elődök hitének. A művészet alkotásai mellett, a mechanikus, de kegyes hit, egyszerű, gyakran primitív táplálói mellett eltűntek

a teremtő génius alkotásai is. A papi osztály és egyháza elleni féktelen indulat semmit sem tartott soknak, csakhogy szabadulhasson attól, aki elzárta előle az Istenéhez vezető egyenes útát. Az istenimádás, sőt az egyszerű imádkozás is közbenjárók segítségével volt szoktatva. A bűnös lélek a félelem sötét árnyaitól körülvéve, nem mert közeledni a világosság szent atyjához. Akit bátorsága vagy büntudata elragad, hogy szegény szíve olajas korsójából megmossa a mester lábát, botránkozást okoz a közbenjárásra jogosult fölkent személy előtt és kárhozat útjára tévelyedettnek minősíti. Aggódva kéri a zsoldár énekessel: „ne vess el engem a te orcád elől és a te szent lelkedet ne vedd el én tőlem“. S csak akkor kezd ébredezni bátorsága, midőn a kezébe adott szent könyvből olvassa: „Isten előtt kedves áldozat a töredelmes lélek. A töredelmes és bűnbánó szívet, óh Isten, nem veted te meg“ (Zs. 52. 19).

Az újraszületésért epedő lélek a múlttól menekülni s a jövőben reménykedni óhajt. Az egyéni meggyőződésen alapuló hit arra serkenti a kegyes keresztényt, hogy Istenben bizzék szüntelen. Minél távolabb van a füstölgő áldozattól, annál közelebb Istenhez. Az úr házát keresi, mert ott közelebb érezi magát Istenéhez. „A lélek a lélekkel, a szellem a szellemmel“ egyenes összeköttetésben van, ezt Dávid Ferenc így fejezi ki hatalmas kötet prédikációja elején: „az egész derék szentírás azt adja előnkbe, hogy azért az Antikrisztusoknak bélyegét a háromságistent homlokunkról levehetnők és hit által egyenest az Atya Istenhez mehetnénk e prédikációknak kinyomtatásának munkáját és gondját reám akartam venni“.

Az unitárius kultusznak bevallott és gyakorolt feladata épp az volt, hogy a hívőt Istennek lélekben és igazságban megismeréséhez juttassa. A földöntuli, az örökélet boldogsága érdekelte, de nem izgatta, mert azt tanulta, hogy amilyen érdemeket szerez életében a földön, olyan jutalmat nyer Istentől a mennyben.

Isten, mint szerető édesatya, egyben a kegyelem és megbocsátás Istene is.

Bízni kellett az isteni kegyelemben is, mert Isten kegyes türelme, elnéző és megbocsátó atyai jósága nélkül nem következik be az a boldogság, melyet a tiszta szívűek látnak meg. Ott marad mindig egy sűrű fátyol a cselekedet elkövetése után s nem láthatja az atyai kéz helybenhagyó intését: „jól van jó és hű szolgám“.

Az unitárius hívő boldogságához tartozott az istenházának

gyakorlása, a szentjegyekkel élés, a mindennapi imádkozás s ezek mellett a szentkönyv olvasása. De ezeken kívül, sőt ezek felett, az istenháza védelmére annyira hozzátartozott élete boldogságához, hogy semmi áldozatot nem tartott soknak.

Számos hős hitvédőt termelt a XVII-ik és XVIII-ik évszáz. Legendás bátor asszonyok szembeszállnak a templomot elfoglalni készülő csuhás barátokkal Sinfalva és Kövend községekben stb. Háromszék népe között még ma is élnek néhányan az erdélyi fejedelemség korából olyan családok, akik a hajdan unitárius Uzon unitárius maradécai.

A XX-ik évszáz sem egészen nélkülözi a hősokeket termelő, bár másfajta hitvédőket. Most az iskolára s a gyermekvilágra van szánva a *hódítás* politikai fegyvere. Ez a tövises virágokban gazdag mező még jórészt föltáratlan. A közelebbi időszak unitárius papjai monografiákba foglalták és a központi levéltárba küldötték az összeállított adatokat. De bármily dicséretes is némelyek búzgó fáradozása, a régi mult s különösen a XVI. és XVII-ik évszázak egyházközségi és hitélete annyira ismeretlen, hogy legtöbbjének még papjai névsorát sem lehet összeállítani, annál kevésbé a pátronus, meg a közönség áldozatos munkáját a templom, iskola, a parochia és más ingatlan és ingó értékek körül. A klenodiumok beszédes nyelve néhol segítségre jő, de a kultuszhoz tartozó régi emlékek közül pár harangon kívül, bár csak egy-egy régi metszetű ajtó, ajtófél maradt volna meg mindenütt. Kézírtos énekeskönyveket több helyen találunk s a régi mesterek búzgóságát szivesen emlegetjük főleg, ha az iniciálék diszítésével érdemet szereztek rá. Sajnos, hogy éneklő állványt, teljes épségben csak egy vagy két egyházközségben őriznek. A Teol. Akadémia egy csonka példányt őriz, de a könyvtartó hiányzik róla. Az úrasztalok között nagyon régi csak kevés van. Az úrasztal, szószék, papiszék, takarói nagy részét megemésztette az idő. Kolozsvári egyházközségünk sokat eladott volt a mostani templom építésekor, mert szüksége volt pénzre. Ma mégis igen gazdagnak mondható, mert a Dávid Ferenc korától mostanig szünetlenül kapott kegyes adományokat.

Dr. Boros György.

Albert Dénes.

Kilencvenhat éves korában húnyt el csendesen. A gazdasági pályán működött egész életén keresztül s talán innen magyarázható testi és lelki frissége, amelyet életének csaknem a végéig megőrzött.

Szántott, vetett és aratott s aratásának gyümölcséből nemcsak magát elégitette ki, hanem másokat is, az özvegyeket, az árvákat és nélkülözőket, a rokonokat, jóbarátokat és az anyaszentegyházat, amelynek, mint jószágai igazgatója, hosszas ideig példátlan becsületes és hívséges szolgája volt. A kötelesség teljesítés mintaképe.

Egy régi nemzedék tipikus megtestesítője, akinek egész élete és minden érzése összeforrott unitáriusságával, akinek szeme fellángolt és hangja erőteljesebbé lett mindig, ha alkalom adódott, hogy hite és egyháza mellett bizonyosságot tehessen. Ezt a bizonyosságot nemcsak szóval és munkával, hanem jó cselekedettel is tette.

Mintaserű házasságban élt ezelőtt 6 évvel elhunyt áldott lelkű nejevel, Szigethy Cs. Bertával, több, mint 50 éven keresztül. Gyermekek nem volt, de szeretetük, jószáguk és önfeláldozó, segítő kezük kiterjedt a rokonok és jóbarátok gyermekeseregére s mindenkire, aki barátságukat kereste. Vendégszerető és bőkezű házuk nyitva állott minden jó ember számára s nemzedékek beszélhetnének arról a sok jótéteményről, amelyben tőlük részesültek. Temetése január 28-án volt Kolozsvárt. Legyen áldott emlékezete.

Varga Béla.